

ЗДІЙСНЕННЯ ТА ЗАХИСТ ПРАВА НА ВИХОВАННЯ ДИТИНИ ТИМ ІЗ БАТЬКІВ, ХТО ПРОЖИВАЄ ОКРЕМО ВІД ДИТИНИ

Гаврилов Роман Вікторович,

аспірант

Інституту правотворчості та науково-правових експертиз

Національної академії наук України

У статті розглядаються проблемні питання здійснення та захисту права на виховання дитини тим із батьків, хто проживає окремо від дитини. Встановлено, що здійснення та захист права на виховання дитини тим із батьків, хто проживає окремо від дитини, має відбуватися із забезпеченням найкращих інтересів дитини. Інтересам дитини має надаватися пріоритет при захисті права на виховання дитини тим із батьків, хто проживає окремо від дитини.

Запропоновано внести зміни до Сімейного кодексу України і уніфікувати підходи законодавця щодо форми договору між батьками дитини про здійснення батьківських прав та виконання обов'язків тим з них, хто проживає окремо від дитини, передбачивши укладення такого договору в письмовій формі з обов'язковим нотаріальним посвідченням і у випадку, коли такий договір додається до спільної заяви подружжя, яке має дітей, про розірвання шлюбу.

Доведено, що в умовах воєнного стану, коли дитина перебуває за кордоном або проживає на тимчасово окупованій території України, неефективним є визначення таких способів участі у вихованні дитини того з батьків, хто проживає окремо від дитини, як встановлення графіку особистих побачень з дитиною, встановлення можливості спільного відпочинку, відвідування дитиною місця проживання того з батьків, хто проживає окремо від дитини.

Аргументовано, що належним та ефективним способом захисту порушеного права того з батьків, хто проживає окремо від дитини, на особисте виховання дитини, яка перебуває за кордоном або на тимчасово окупованій території України, може бути визначення такого способу участі у вихованні дитини, як встановлення графіку спілкування з дитиною засобами мобільного, поштового, електронного зв'язку, у тому числі із застосуванням мобільних та інших пристроїв, спілкування в соціальних мережах та месенджерах.

Ключові слова: дитина, право на виховання, батьки, здійснення права, захист права, права того з батьків, хто проживає окремо від дитини, способи участі у вихованні дитини.

Havrylov Roman. Exercise and protection of the right to upbringing the child by a parent living separately from the child

The author of the article has studied the problematic issues of exercising and protecting the right to upbringing the child by a parent who lives separately from the child. It has been established that the exercise and protection of the right to upbringing the child by a parent who lives separately from the child should be carried out for the best interests of the child. The interests of the child shall be the paramount consideration when protecting the right to upbringing the child by a parents who lives separately from the child.

The author has suggested to amend the Family Code of Ukraine and to unify the legislator's approaches to the form of an agreement between the child's parents on exercising parental rights and performing duties by one of them who lives separately from the child, by providing for the conclusion of such an agreement in writing with mandatory notarization and in case when such an agreement is attached to a joint application for divorce of spouses having children.

It has been proved that it is ineffective to determine such methods of participation in upbringing the child by a parent who lives separately from the child as establishing a schedule of personal visits with the child, establishing the possibility of joint recreation, visiting the place of residence of a parent who lives separately from the child in terms of the martial law, when the child is abroad or lives on the temporarily occupied territory of Ukraine.

It has been argued that an appropriate and effective method for protecting the violated right of a parent who lives separately from the child to personal upbringing of the child, who is abroad or on the temporarily occupied territory of Ukraine, may be the identification of such a method of participation in the upbringing of the child as establishing a contact schedule with the child by means of mobile, postal, electronic communication, including the usage of mobile and other devices, dialogue in social networks and messengers.

Key words: *a child, right to upbringing, parents, exercise of the right, protection of the right, rights of a parent who lives separately from the child, methods of participation in the upbringing of the child.*

Актуальність дослідження питання про здійснення та захист права на виховання дитини тим із батьків, хто проживає окремо від дитини, зумовлена тим, що одним із основних принципів здійснення батьківських прав є принцип рівності прав матері та батька. Проте права того з батьків, хто проживає окремо від дитини, досить часто нехтуються тим з батьків, хто проживає разом з дитиною, або він зловживає своїми батьківськими правами, завдаючи шкоди не тільки правам батька чи матері, які проживають окремо від дитини, а й правам та інтересам самої дитини, обмежуючи її можливості на здійснення прав на спілкування та виховання батьками. В умовах воєнного стану в Україні випадки зловживання батьківськими правами у сфері виховання дитини трапляються значно частіше, що стає предметом спорів між матір'ю та батьком дитини і потребує більш ретельного наукового аналізу для визначення правових механізмів запобігання порушенням прав того з батьків, хто проживає окремо від дитини.

У науці сімейного права були проведені дослідження, які стосувалися прав та обов'язків батьків і дітей щодо виховання. Зокрема, Л.В. Красицька дослідила особливості здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей [1], В.П. Мироненко проаналізувала проблемні питання відповідальності батьків за неналежне виховання дітей за сімейним та цивільним законодавством України [2], Г.Я. Тріпутьський визначив процесуальні особливості розгляду спорів, які пов'язані з виникненням, здійсненням і зміною особистих немайнових правовідносин між батьками та дітьми [3]. Проблемні питання здійснення та захисту права на виховання дитини тим із батьків, хто проживає окремо від дитини, не були піддані самостійному науковому аналізу.

Метою статті є визначення особливостей здійснення та захисту права на виховання дитини тим із батьків, хто проживає окремо від дитини.

У статті 18 Конвенції ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року проголошується, що держави-учасниці докладають усіх можливих зусиль для того, щоб забезпечити визнання принципу загальної та однакової відповідальності обох батьків за виховання і розвиток дитини. Батьки або у відповідних випадках законні опікуни несуть основну відповідальність за виховання і розвиток дитини. Найкращі інтереси дитини є предметом їх основного піклування [4].

Згідно зі ст. 141 Сімейного кодексу України (далі – СК України) мати, батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини незалежно від того, чи перебувають вони у шлюбі між собою. Розірвання шлюбу між батьками, проживання їх окремо від дитини не впливає на обсяг їхніх прав і не звільняє їх від обов'язків щодо дитини, крім випадку, передбаченого ч. 5 ст. 157 СК України [5].

Указом Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» [6] в Україні введено воєнний стан із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 р., строк дії якого було продовжено вже неодноразово. Це призвело до загострення проблемних питань здійснення та захисту батьківських прав і виконання батьківських обов'язків тим з батьків, хто проживає окремо від дитини, особливо коли мати, батько і дитина вимушені проживати в різних місцях, зокрема на тимчасово окупованій території, за кордоном тощо.

Визначення правових механізмів забезпечення здійснення та захисту права на виховання дитини тим із батьків, хто проживає окремо від дитини, в період

воєнного стану є необхідним за сучасних умов розвитку українського суспільства.

На законодавчому рівні визначено, що «виховання в сім'ї є першоосною розвитку особистості дитини. На кожного з батьків покладається однакова відповідальність за виховання, навчання і розвиток дитини. Батьки або особи, які їх замінюють, мають право і зобов'язані виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання, створювати належні умови для розвитку її природних здібностей, поважати гідність дитини, готувати її до самостійного життя та праці. Виховання дитини має спрямовуватися на розвиток її особистості, плекання поваги до прав, свобод людини і громадянина, мови, національних історичних і культурних цінностей українського та інших народів, підготовку дитини до свідомого життя у суспільстві в дусі взаєморозуміння, миру, милосердя, забезпечення рівноправності всіх членів суспільства, злагоди та дружби між народами, етнічними, національними, релігійними групами» (ч.ч. 1–2 ст. 12 Закону України від 26 квітня 2001 року № 2402-III «Про охорону дитинства») [7].

Ю.Ю. Черновалюк виокремлює різні види виховання дитини і зазначає, що обов'язок батьків готувати дитину до самостійного життя є втіленням економічного виховання в сім'ї, обов'язок забезпечити здобуття повної загальної середньої освіти є мінімальним рівнем здійснення розумового виховання (турбота батьків про збагачення дітей знаннями, формування потреби їх набувати), а зобов'язання турбуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток здійснюється шляхом фізичного виховання (правильна організація режиму дитячого життя, заняття на прохання дитини спортом, її загартування), морально-культурного виховання (засвоєння моральних цінностей, ідеалів, моделей поведінки, традицій та звичаїв) та естетичного виховання (формування смаків, поглядів на суспільство, природу та людину, мистецтво та творчість) [8, с. 159–160].

На думку О.В. Резвової, зміст суб'єктивного права батьків на виховання включає в себе: 1) право батьків на власну поведінку щодо дитини; 2) право батьків забо-

роняти іншим особам певну поведінку; 3) право батьків на захист права на виховання в разі його порушення [9, с. 179].

Здійснення права на виховання дитини тим із батьків, хто проживає окремо від дитини, є реалізацією ним правомочностей, що становлять зміст суб'єктивного права батьків на виховання дитини.

Л.В. Красицька зауважує, що «здійснення батьками права на особисте виховання дитини залежить від багатьох зовнішніх чинників, зокрема від виховного процесу в дитячому садочку, школі, від виховних заходів інших осіб, зокрема баби, діда, зважаючи на те, що згідно з ч. 2 ст. 151 СК України батьки мають право залучати до виховання дитини інших осіб, передавати її на виховання фізичним та юридичним особам. Саме виховний процес у дитячих дошкільних та шкільних закладах разом із сімейним вихованням формує дитину як особистість. Виховання є одним із компонентів процесу соціалізації особи, у ході якого відбувається підготовка дитини до самостійного життя і набуття нею навичок виконання різних соціальних ролей у майбутньому» [1, с. 309–310].

Якщо мати та батько дитини проживають разом з дитиною, то вони спільно здійснюють право на виховання дитини. Якщо один із батьків дитини проживає окремо від дитини, то питання здійснення ним особистого права на виховання дитини має свої особливості і залежить від поведінки дитини та дій (бездіяльності) того з батьків, хто проживає разом з дитиною. Досить часто мати та батько дитини з метою забезпечення якнайкращих інтересів дитини зберігають між собою такі відносини, які не перешкоджають жодному з них особисто здійснювати право на виховання дитини.

Якщо один із батьків проживає окремо від дитини, то законодавець встановив певні правові механізми забезпечення здійснення ним особисто права на виховання дитини, зокрема шляхом укладення договору між матір'ю та батьком дитини щодо здійснення батьківських прав та виконання обов'язків.

Згідно з абз. 1 ч. 4 ст. 157 СК України батьки мають право укласти договір щодо здійснення батьківських прав та

виконання обов'язків тим з них, хто проживає окремо від дитини. Договір укладається письмово та підлягає нотаріальному посвідченню [5]. Натомість згідно з ч. 1 ст. 109 СК України подружжя, яке має дітей, має право подати до суду заяву про розірвання шлюбу разом із письмовим договором про те, з ким із них будуть проживати діти, яку участь у забезпеченні умов їхнього життя братиме той з батьків, хто буде проживати окремо, а також про умови здійснення ним права на особисте виховання дітей [5]. Отже, в такому випадку договір між батьками може бути укладено в простій письмовій формі.

Зазначене свідчить про те, що положення сімейного законодавства України мають бути удосконалені в частині визначення однакового підходу до регулювання договірних відносин між батьками щодо здійснення батьківських прав та виконання обов'язків тим з них, хто проживає окремо від дитини.

У зв'язку з цим пропонуємо частину першу статті 109 СК України викласти в такій редакції: «Подружжя, яке має дітей, має право подати до суду заяву про розірвання шлюбу разом із договором про те, з ким із них будуть проживати діти, яку участь у забезпеченні умов їхнього життя братиме той з батьків, хто буде проживати окремо, а також про умови здійснення ним права на особисте виховання дітей. Договір між батьками про місце проживання дитини, здійснення батьківських прав та виконання обов'язків тим з них, хто проживає окремо від дитини, укладається у письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню».

У будь-якому випадку під час здійснення права на виховання дитини тим із батьків, хто проживає окремо від дитини, мають бути дотримані вимоги, встановлені ст. 155 СК України: «Здійснення батьками своїх прав та виконання обов'язків має ґрунтуватися на повазі до прав дитини та її людської гідності. Батьківські права не можуть здійснюватися всупереч інтересам дитини. Відмова батьків від дитини є неправозгідною, суперечить моральним засадам суспільства. Ухилення батьків від виконання батьківських обов'язків є підставою для покладення на них відповідальності, встановленої законом» [5].

Сімейний кодекс України досить ретельно визначає положення щодо вирішення органом опіки та піклування спору щодо участі у вихованні дитини того з батьків, хто проживає окремо від неї (ст. 158), вирішення судом спору щодо участі у вихованні дитини того з батьків, хто проживає окремо від неї (ст. 159), проте усталені підходи щодо визначення способів участі одного з батьків у вихованні дитини (періодичні чи систематичні побачення, можливість спільного відпочинку, відвідування дитиною місця його проживання тощо) потребують перегляду з урахуванням потреб воєнного стану в Україні.

Постає потреба в істотній зміні підходів до визначення способів участі у вихованні дитини та спілкуванні з нею того з батьків, хто проживає окремо від неї, особливо в тих випадках, коли дитина перебуває за кордоном або проживає на тимчасово окупованій території України, що робить неефективним визначення таких способів участі у вихованні дитини того з батьків, хто проживає окремо від дитини, як встановлення графіку особистих побачень з дитиною, встановлення можливості спільного відпочинку, відвідування дитиною місця проживання того з батьків, хто проживає окремо від неї тощо.

Вбачається, що належним та ефективним способом захисту порушеного права того з батьків, хто проживає окремо від дитини, на виховання дитини, яка перебуває за кордоном або на тимчасово окупованій території України, може бути визначення такого способу участі у вихованні дитини, як встановлення графіку спілкування з дитиною засобами мобільного, поштового, електронного зв'язку, у тому числі із застосуванням мобільних та інших пристроїв, спілкування в соціальних мережах та месенджерах.

При цьому, безумовно, мають бути обов'язково враховані визначені законодавством України чинники, які беруться до уваги під час вирішення спорів щодо участі у вихованні дитини того з батьків, хто проживає окремо від неї.

Так, згідно з ч. 2 ст. 159 СК України суд визначає способи участі одного з батьків у вихованні дитини (періодичні чи систематичні побачення, можливість спільного відпочинку, відвідування дити-

ною місця його проживання тощо), місце та час їхнього спілкування. В окремих випадках, якщо це викликано інтересами дитини, суд може обумовити побачення з дитиною присутністю іншої особи. Під час вирішення спору щодо участі одного з батьків у вихованні дитини береться до уваги ставлення батьків до виконання своїх обов'язків, особиста прихильність дитини до кожного з них, вік дитини, стан її здоров'я та інші обставини, що мають істотне значення, в тому числі стан психічного здоров'я одного з батьків, зловживання ним алкогольними напоями або наркотичними засобами [5].

Розглядаючи спір про усунення перешкод у спілкуванні з дитиною, визначення способу участі у вихованні та спілкуванні з дитиною, Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду у своїй постанові від 27 листопада 2024 року в справі № 753/13059/23 зазначив, що «у справах зі спорів щодо участі батьків у вихованні та спілкуванні з дитиною узагальнений та формальний підхід є неприпустимим, оскільки сама наявність спору з цього приводу є суттєвим інструментом впливу, особливо у відносинах між колишнім (фактичним) подружжям, який може використовуватися не в інтересах дитини. <...> Верховний Суд звертає увагу на те, що, вирішуючи питання про встановлення способу участі у вихованні для одного з батьків, який постійно не проживає з дітьми, суди повинні враховувати усю сукупність обставин конкретної справи. Правосуддя у справах про піклування про дитину завжди супроводжується гостро емоційними і мінливими стосунки між батьками, отже, остаточність судового рішення у цій категорії справ є завжди тимчасовою і часто нетривалою. Правосуддя не в змозі регулювати та встановлювати сталі людські стосунки. <...> Запропонований органом опіки та піклування порядок участі в спілкуванні із дитиною має оцінюватися в сукупності з іншими доказами в справі та бути таким, що відповідатиме принципу розумності, справедливості та збалансованості між інтересами всіх учасників сімейних відносин, пріоритетному захисту інтересів дитини, першоосновам розвитку особистості малолітньої дитини, враховуючи її вік, стан здоров'я, звички

тощо. У справі, що переглядається, задовольняючи позов частково, суд першої інстанції, з яким погодився й апеляційний суд, в основу свого рішення поклав тільки висновок органу опіки та піклування про визначення графіку спілкування батька з дитиною з посиланням на загальне правило, передбачене у статті 141 СК України, про рівність прав та обов'язків батьків у вихованні дитини. Колегія суддів вважає такий підхід судів попередніх інстанцій узагальненим та формальним, здійсненим без детального вивчення ситуації і без встановлення конкретних обставин справи. Зокрема, не враховано поведінку позивача, яка виразилася у: систематичному вживанні алкогольних напоїв, що підтверджено проходженням позивачем лікування в спеціалізованих медичних закладах; домашньому насильству, з повідомленням про що 02 травня 2020 року та 01 березня 2021 року відповідачка зверталася до Дарницького управління поліції Головного управління Національної поліції в м. Києві; агресивній поведінці позивача, яка виразилася в підпалі ним в стані алкогольного сп'яніння літнього будинку саме тоді, коли на його території знаходились ОСОБА_1 разом з донькою ОСОБА_3» [10].

Підсумовуючи, можна зазначити, що здійснення та захист права на виховання дитини тим із батьків, хто проживає окремо від дитини, має відбуватися із забезпеченням найкращих інтересів дитини. Положення сімейного законодавства України мають бути удосконалені в частині визначення однакового підходу до регулювання договірних відносин між батьками щодо здійснення батьківських прав та виконання обов'язків тим з них, хто проживає окремо від дитини. Запропоновано частину першу статті 109 СК України викласти в такій редакції: «Подружжя, яке має дітей, має право подати до суду заяву про розірвання шлюбу разом із договором про те, з ким із них будуть проживати діти, яку участь у забезпеченні умов їхнього життя братиме той з батьків, хто буде проживати окремо, а також про умови здійснення ним права на особисте виховання дітей. Договір між батьками про місце проживання дитини, здійснення батьківських прав та виконання обов'язків тим з них, хто проживає окремо від дитини, уклада-

ється у письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню».

В умовах воєнного стану потребує перегляду підхід щодо визначення способів участі у вихованні дитини того з батьків, хто проживає окремо від неї. Аргументовано, що належним та ефективним способом захисту порушеного права того з батьків, хто проживає окремо

від дитини, на особисте виховання дитини, яка перебуває за кордоном або на тимчасово окупованій території України, може бути встановлення графіку спілкування з дитиною засобами мобільного, поштового, електронного зв'язку, у тому числі із застосуванням мобільних та інших пристроїв, спілкування в соціальних мережах та месенджерах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Красицька Л.В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей : монографія. Київ : Видавництво «Ліра-К», 2014. 628 с.
2. Мироненко В.П. Відповідальність батьків за неналежне виховання дітей за сімейним та цивільним законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2000. 193 с.
3. Тріпутьський Г. Я. Процесуальні особливості розгляду спорів, які зв'язані з виникненням, здійсненням та зміною особистих немайнових правовідносин між батьками та дітьми : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 ; Одеська національна юридична академія. Одеса, 2007. 227 с.
4. Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 02.12.2024).
5. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 02.06.2024).
6. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 15.12.2024).
7. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 12.12.2024).
8. Черновалюк Ю.Ю. Деякі аспекти права на виховання за сімейним законодавством України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 39. С. 157–162.
9. Резцова О.В. Права та обов'язки батьків щодо виховання дитини в сімейному праві України : дис. ... докт. філософії : 081 «Право» ; Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021. 214 с.
10. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 27 листопада 2024 року, судова справа № 753/13059/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123469177> (дата звернення: 25.12.2024).